विश्वनाथ खैरे।

का माता।

[आकाशवाणी नाटकस्पर्धायां
पारितोषिकविजयि नाटकम्।]

का माता।

[संध्यासमये कोटराणि गन्तुं त्वरमाणानां पक्षिसंघानां किलकिलरवाः श्रूयन्ते। राजप्रासादे दासदासीनां, रभसा दीपदीपिका द्योतयतां ध्वनयः। धातुमयो दीपो भूमौ निपत्य ठण्ठणायते। 'अरे, किं स्वस्थ आसीनः?' 'अयि धूपिके, कुत्र वा वर्त्तिरस्य दीपस्य?' इत्यादयो ध्वनयः। घण्टानादः। कोलाहलेऽस्मिन् श्रूयते वेगेन धावतो दूतस्य पदाघाताः।

दूतः - देव्यै कुन्तीमात्रे निवेदयत। महाराजयुधिष्ठिरेण प्रेषितोऽस्मि। अत्यन्तमानन्ददायिनी वार्ता। देव्यै श्रावयिष्ये। अयि गच्छ ..।

[उच्चैर्भाषितमेतत् श्रुत्वा स्वयं कुन्ती अन्तर्गृहात् निर्गत्य उपस्थिता। दासीद्वयस्य 'इत इतो देवी' इति उद्गाराः।]

दूतः - जयतु महादेवी।
कुन्ती - चिरं जीव।
दूतः - अस्मि देवेन प्रेषितः शिबिरात्। युद्धस्य सर्वोत्तमां वार्तां निवेदयितुम्।
कुन्ती - निवेदय।
दूतः - हतः कर्णः।

[दासदासीनां हर्षोल्लसितो जयघोषः।'जयो देव्यै। जयो देवाय।' ..]

कुन्ती - शान्तम्।..न सुष्ठु श्रुतम्। किं कथितं, दूत ?
दूतः (हर्षोनगंभीरस्वरे) - देवि, अद्य युद्धे महाराजेन अर्जुनेन कौरवसेनानी कर्णो निहतः।

२ का माता।

कुन्ती (शुष्कस्वरेण) - कर्णो निहतः। (निःश्वसिति।.. सेवकेषु निःस्तब्धेषु, अन्तर्गृहं प्रति निष्क्रमति। चतुष्पञ्च पदानि गत्वा मुखं परिवृत्य) दूत, प्राप्ता वार्ता। सेवक, अस्मै उपहारो दीयताम्। दूत, कथितव्यस्त्वया कृष्णः,माता त्वां इहागतं इच्छति इति। (झटिति निष्क्रान्ता।)

[सेवकसेविकाः मन्दपदैः नित्यकर्माणि कर्तुं गच्छन्ति।]

कुन्ती (अन्तर्गृहस्य द्वारं फट् शब्दपूर्वकमपिदधाति। सगद्गदम्) - कर्णो निहतः। कर्णो निहतः। युद्धस्य सर्वोत्तमा वार्ता। सर्वोत्तमा?.. हा सुत, हतोऽसि भ्रात्रा। हा कर्ण, हा पुत्रक, को मां श्रूयात्। न त्वं, जन्मनो जनन्या त्यक्तः, जन्मान्ते बन्धुना हतः। नान्ये मे पुत्रास् त्वमिव देवैर्येऽपि दत्ताः पत्युर्वंशार्थम्। न कौरवास्तव स्वामिनः, येषामहमरिप्रसूरेव मता। अहमेवैकाकिनी, पुत्रक, या त्वां प्रत्यहं स्मरन्ती वार्धक्यमुपायाता। यदा यदा मे पुत्राः सञ्जाता, धर्मेन्द्रवाय्वश्विनैर्दत्ता, स्मृतवत्यहं त्वामेव नवजातम्। दृष्टवती च यदि तेषु कस्यचित् कवचं सर्वरक्षकम्। न तेषां, केवलं तव।.. आत्मनो नवीने वयसि, नाजानि किं करवाणि। धात्र्येव मे विश्वासिनी। कन्याया मातृत्वादधिकतरं कुलस्य कीर्तेः सुरक्षिणी। तयाऽदिष्टं मया कृतम्।क्षमस्व पुत्रक, क्षमस्व माम्। (निःश्वसिति।) कथं क्षमिष्यसे? किं कृतं मया त्वदर्थे येन क्षमाभाजनं ते भवामि। सर्वदा मया पुत्रक, स्वसंमानार्थं कुलगौरवार्थं वा बलीकृतस्त्वमेव। लोके सूत इति ज्ञातो भर्त्सनां त्वं पदे पदे, मामकैरप्यान्वभवस्तदाऽहं मूकवत् स्थिता। सूर्यतेजस्विनस्त्वत्तस्तेषामेव हि रक्षार्थं, याचितस्त्वं तदाऽप्येनामदा आश्वासनं महत्। तदर्थं चाद्य त्वं प्राणानपि त्यक्त्वा रणेशयः। करोमि किमहं येन स्यामीषदपि तेऽनृणा।

[द्वारे खटखटायनध्वनिः। सेवकश्च निवेदयति : 'देवि, आज्ञप्तोऽस्मि भगवता श्रीकृष्णेन। आगमिष्ये प्रहररात्रौ।']

कुन्ती (आत्मानं व्यवस्थाप्य) - अस्तु। न मेऽधुना भोजने रुचिः। न द्वारं अपिधेयं श्रीकृष्णस्यागमनात् प्राक्।

[कालो गच्छति। द्वारात् बहिः कतिपयपदानां चलनारवः। 'इत इतो भगवन्' इति शब्दः पुनःपुनः। कुन्ती स्वीयासनादुत्थाय निःश्वासपूर्वकं द्वारं अपिधाति।]

कृष्णः - देवि, वन्दे। क्षमस्व विलंबम्। अशक्यमेवासीत् उत्सवहर्षोल्लासं परित्यज्य निर्गमनम्।

कुन्ती (सविषादम्) - जाने। दूतसन्देशादेव तर्कायितं मया। आत्मनः प्राणदानेन परेषां शक्त उत्सवः, तस्यार्थे शुच्यते केन, वद कृष्ण मदन्वयिन्।

कृष्णः - भाग्यं पाण्डुकुलस्यैतत्, सुखे दुःखं सुखं दुःखे, मन्यन्ते पुरुषाः स्त्रियः।

कुन्ती - कृष्ण, दक्षिणे नयने सुखं वामे दुःखं यदा भवेत्, किं कर्तव्यं निवेदय भागधेय-विचारक।

कृष्णः - पश्यन्त्येव जना विश्वं सुखदुःखयुताक्षिणः, विचारितव्यः कालोऽपि न भाग्यं केवलं बुधैः।

कुन्ती - बाल्यात् प्रभृति दुःखानि दुःखान्येव हि सहन्ती, असमर्थाऽस्मि जाताऽहं कालौचित्यविचारणे।

कृष्णः - श्रूयतां देवि। कर्णस्यार्थे दुःखदर्शनाय नायमुचितः कालः। युद्धसमाप्तिपर्यन्तं यः कोऽपि कौरवाणां पक्षे यत्किञ्चिदपि साह्यं कुर्यात् स शत्रुरेव पाण्डवानां, मातुश्चापि तेषाम्। युद्धान्ते गतिप्राप्तानां उदकदानं कर्तव्यं युधिष्ठिरेण। सर्वेषामरिमित्राणां कृते शोकशान्तितर्पणानि तदा समाचरणीयानि। अद्य तु कर्णवध-

कुन्ती - वधः ? कर्णवधः?

कृष्णः - अद्य कर्णवधदिने पाण्डवानां पक्षे हर्षोल्लसितमेव संपत्स्यते।

कुन्ती - सन्तर्पणं तु अमूर्तव्यक्तेः। जीवन्तमजीवन्तं वा व्यक्तकायं संदृश्य च संबोध्य च समाधानं मातुरधिकं भवेत्।

कृष्णः - यदि एवं, गच्छतु भवती रणभूमिम्। पश्यतु भवती तं शोच्यं, देहिना वियुक्तं देहम्।

कुन्ती - गच्छामि सद्य एव।

कृष्णः - गन्तव्यं सद्य एव। न त्वेकाकिन्या। मया सह यास्यसि।

कुन्ती - यथा गताऽऽसमेकदा तं जीवन्तम्। हा दैव !

[श्रूयन्ते : रात्रिंचराणां कीटानां पतङ्गानां च किर्कीरेति रवाः। यत्रतत्र च शृगालानामारटनम्। श्वानानां भूभूःकाररुदितम्।

ततश्च मानुषाः पदरवाः। क्वचित् च तेषां स्खलनस्य ध्वनिः। निःस्वनं निगदन् कृष्णः कुन्त्यै मार्गं सूचयति। तौ कथमपि दशपञ्चपलमात्रं प्रचलतः।

विद्धानां आसन्नमृतानां उद्गाराः 'अम्ब। हाः हाः। जलम्।' इत्यादयः। अश्वानां

४ का माता।

गजानां च रुदितानि। तथैव वन्यानां शवभक्षिणां हर्ष-अमर्ष-कलहानां शब्दाः। इयं कुरुक्षेत्ररणभूमिः। गतासुवीरस्य कस्यचित् शवं कुन्तीमवपातयति।सा चीत्कारयति।]

कुन्ती - कृष्ण !

कृष्णः - शान्तम्। मा बिभेहि। उत्तिष्ठ। नाहताऽसि मन्ये।

कुन्ती - न काये। तीक्ष्णं मनसि।

कृष्णः - ननु संग्रामोत्तरा रणभूमिरियम्। स्वर्गंगतात्मनां शवानि, काडानीव शस्यानां लूनानि, भूमौ विकीर्णानि।

कुन्ती (विषण्णा) - मरणभूमिर्न रणभूमिः।

कृष्णः - दिष्ट्या न पश्यसि शतांशमपि तस्या, दीपिकामपि ग्रसमाने तमसि।

कुन्ती - अदृष्टं यदेकं हि शवं स्पृष्टं, तदलं तमस्करणे मनसः। कियन्ती मातरः कृष्ण, रुदन्ति व्यथिताऽधुना। यदि पश्यन्ति प्रत्यक्षं संहारं ता भयंकरम् -

कृष्णः - नराणां दूषणं दद्युः। अतएव ताः सुरक्षिताः स्थीयन्ते गृहेषु, न कल्पनायामपि मन्तव्या स्त्रीभिः कामनानां परिणतिरिति।

कुन्ती - स्त्रीणामेव कामनानाम्? न पुरुषाणाम्?

कृष्णः - अत्तिके, पुरुषा दासा, न स्वामिनः स्त्रीणाम्। स्वामिनीनां कामनाः पूरयितुं युगान्तकं संगरमपि विनोदनमिव मन्यन्ते ते तासाम्।

कुन्ती - नहि नहि कृष्ण। न ऋतं भाषसे। वयं स्त्रियो, दशमासपर्यंतं धारयामो गर्भान्, वेदनापूर्वकं जनयामो बालान्, उरसः पाय्य वर्धयामः शिशून्, तेषामेव कृते व्यतीयाम आयुषम् । पुरुषा निमित्तमात्रम्। नास्माकं दासा न प्रजानां परिपालकाः।

कृष्णः - ते तु मन्यन्त आत्मानं, विश्वस्य परिपालने नियुक्तम्। परिपालकश्च सर्वथा समर्थयते क्रियाकलापमात्मनः - अमुकस्य हिताय अमुकाया वा प्रियं कर्तुम्।अयमपि संपद्यमानः संहारः स्त्रिय एवैकस्या अपमानपूरणार्थं, न वा?

कुन्ती - पुरुषाणां द्यूतलिप्सायाः फलमिदम्। अस्तु। दिश मार्गं, मात्रे, कतिपय-वर्षोत्तरमपि पुत्रकं द्रष्टुकामायै।

कृष्णः - अन्यतरेण स्वपुत्रेण हताहतम् -

कुन्ती - कृष्ण, -

कृष्णः - आम्, कुन्ति अत्तिके।

कुन्ती - अत्तिके, अत्तिके..? न मातर् यथानित्यम् ?

कृष्णः - ननु पितुःष्वसा मे त्वम्?

कुन्ती (सविषादम्) - यथा जाता। न यथा संवर्धिता।.. यत्र च संवर्धिता, शैशवात् सद्य एव मातृत्वे क्षिप्ता।

कृष्णः - न किमहं तत् जाने।

कुन्ती - तथापि नाह्वयसि मां मातर् इति अद्यैव।

कृष्णः - कुरुकुलमहिषि, पञ्चपाण्डवानां अम्बे,..

कुन्ती - अलं छद्मना। त्वं तु विश्वासभाजन एकतः, प्रतिश्वासं छलशब्दकूजन इतरतः। मध्ये रात्रे, रणेऽस्मिन् मरणरञ्जिते चलती, नेयं महिषी कुन्ती.. कृष्ण.. (अवरुद्धकण्ठा वक्तुमसमर्था विरमति।)

कृष्णः - अत्तिके, कतिपयघटिकापूर्वं वाक्शरैरहं, प्राणहरशरैश्च धनंजयस्ते पुत्रः, स्वर्गं यं प्रेषितुं प्रवर्तितौ, तं द्रष्टुं चलती..

कुन्ती (सपदि) - अहं तस्य माता।

कृष्णः - जननी।

कुन्ती - कृष्ण, मय्यपि प्रयोजयसिं वाक्शरान्। किमर्थं तस्मिन् प्रयुक्तास्ते त्वया।

कृष्णः (हसति।) - यन्मया न धारयितव्यम् वास्तवं शस्त्रम्। वागेव मे शस्त्रं शेषम्। आचार्यादिनां प्रेम्णा यदि पाण्डववीरो 'न योत्स्य' इत्युक्त्वा, धनुषं त्यक्त्वा, रथोपस्थ उपविशति, वागेव मे तं प्रबोधयति। यदि कौरवपक्षी कश्चित् धर्माधर्मं चर्चयितुं प्रवर्तते, वागेव मे तव पुत्राणां परित्राणाय मुखरीभवति।

कुन्ती - रणस्थाने धर्माधर्माणां चर्चा ?

कृष्णः - साधूनां दुष्कृतां चापि धर्म एव शरणं चरमं विपदि। पूर्वकर्मपरिपाकाद् यदा हि तस्य रथचक्रं भूमिग्रस्तं,स्मृतो विस्मृतस्तस्यापि धर्मः।'हे धर्मयोधा अर्जुन, मा मा वर्षय बाणान्, चक्रमुद्धरति रथिनि।' एवमाक्रोशतस्तस्य मयाऽपि श्रावयितो धर्मः।

कुन्ती - किं नु खलु कथितं त्वया।

कृष्णः - जतुगृहदाहादारभ्य पाञ्चालिकर्षणपर्यन्तं तस्य स्वामिनः कृत्यानि वर्णयित्वा-

कुन्ती - स्वामिनः कृत्यार्थं सेवकस्य दण्डः ?

कृष्णः - स्वामिना कृतोपकारः, स्वामिनो दुष्कर्मसु सहायश्च सेवको दण्डनीय एव भूयात् स्वामिनः कृत्यार्थम्।

कुन्ती - न जाने राजसभाया न्यायम्। माता तु या मनसा स्थिरा, प्रसभं चिकित्सयति भेदप्रभेदं स्वकयोर्देवराण्याश्च पुत्रयोर्मध्ये। अस्तु। धर्माधर्मस्य किमुक्तं त्वया।

कृष्णः - दुष्कृतानि तानि वर्णयित्वा मया स पृष्टः - तदा क्वासीत् ते धर्मो, रे राधेय ?

कुन्ती (कंटकविद्धेव) - रे कृष्ण, राधेयेति सम्बोधितस्त्वयाऽसौ?

कृष्णः - अथ किम्।

६ का माता।
कुन्ती - 'अथ किम्?' कर्णेति नाकर्णितं नाम त्वया।
कृष्णः - राधेति नाकर्णितं सूतस्याधिरथस्य स्त्रियो नाम त्वया ?
कुन्ती - ननु त्वमेव दूतो भूत्वा कर्णं प्रति गत आसीः, तस्य ज्ञापयितुं, का वा तस्य नाभिनालबन्धना माता।
कृष्णः - तेनैव द्विगुणः समर्थितो राधेयेति सम्बोधितुम्। सूतात् प्रत्यागतोऽहं दूतो, न ते समग्रं तदुक्तं श्रावयामासम्। यदीच्छसि श्रुणु संप्रति-

[श्रूयतेऽथ कर्णकृष्णयोः संवादः।]

कर्णः - किंनिमित्तमागतः सूतपुत्रं प्रति पाण्डवानां गुरुः कृष्णः।
कृष्णः - निराकर्तुं निमित्तानि विपरीतानि।
कर्णः - कथं नाम।
कृष्णः - भ्रातृणां मनोमीलनेन।
कर्णः - तद् गन्तव्यमासीत् शतपुत्रान् कुरूणाम्।
कृष्णः - ते भ्रातृव्याः.। भ्रातृव्या द्विषदः सन्ति -इति श्रुतिः।
कर्णः - कथं जानातु श्रुतिं सूतपुत्रः।
कृष्णः - श्रुतिर्नाम प्राचीनैरपि प्रोक्तो धर्मः।
कर्णः - सूतानां तु प्रचलितः कुलधर्मः, कुटुम्बकमेव पितृपितृव्यानां भ्रातृभ्रातृव्यानां च मन्तव्यम्।
कृष्णः - तदेव प्रोक्तं धर्मात्मना युधिष्ठिरेण -अस्मासु विग्रहे जाते वयं पञ्च च ते शतम्। परैस्तु विग्रहे प्राप्ते वयं पञ्चाधिकं शतम्।
कर्णः (विहस्य) - अहो धर्मः ! नायं धर्मो युधि स्थिरः। के परे के परस्परा न सुलभं बोद्धुम्।
कृष्णः - नातिदुष्करम्। एकस्यैव मातुः पितुर्वा प्रजा, भ्रातृभगिनीभावबन्धना।
कर्णः - तद् आवां वसुषेण-वृषसेनौ भ्रातरौ। युवां कृष्ण-बलरामौ यथा। युवां गोपालपुत्रौ। वसु-गो-सेवारतौ बाल्ये। श्रुतं च मया यद् आगामिनि युद्धे भवानर्जुनस्य सारथिः भविष्यति। सारथिः सूत एव।गोपालाश्च सूतप्रायाः। इदानीमवगतम्। मां प्राप्तो भवान् सूतपुत्रानां भ्रातृभावं वर्धयितुं प्रयतमानः।
कृष्णः - को न जानाति कर्णस्य वसुषेणस्य बुद्धिचापल्यं, रणकौशल्यं चापि।
कर्णः - मा मां उद्धतं करोतु स्तुतिः।
कृष्णः - नैषा स्तुतिः, सत्यं कथनम्।अहं तु कर्ण, देवकीवसुदेवयोर्जातो राजपुत्रो, न

गोपालपुत्रकः। तेन हि, न मे भ्रातृबंधस्त्वया सह शक्यो भवेत् - अपि सूतस्य तव भवतः।

कर्णः - अपि सूतस्य मम भवतः ? तत्र किं सन्देहो भवतः ?

कृष्णः - अलं सन्देहेन। न त्वं सूतपुत्रः।

कर्णः - न ऋतं भाषसे कृष्ण। जानेऽहं तव कृष्णत्वम्।

कृष्णः - मा एवम्। तथैव शुद्धं कृष्णत्वं यथा विशुद्धं शुक्लत्वं। मिश्रणं संशयास्पदम्। विश्वसिहि मां हे कर्ण, जातोऽसि जन्मना क्षत्रः।

कर्णः - सन्मित्रेणाभिषिक्तोऽहं अङ्गदेशस्य भूपतिः। तदलं मम क्षत्रत्वं न कांक्षे जन्मगौरवम्।

कृष्णः - जन्मना क्षत्रियत्वेन द्विगुणो गौरवस्ते स्यात्। भ्रातृभ्रातृव्यसंघश्च शतादप्यधिको भवेत्।

कर्णः - भ्रातरः शत मे प्राप्ताः, भ्रातृव्यान् यदि मन्यसे, तेषां ये पञ्च मे तेऽपि, किमन्यैः साध्यते मया।

कृष्णः - सूतत्वं परिवर्तितं क्षत्रत्वे ते यथा भवेत्, भ्रातृभ्रातृव्याश्च तथा. कर्ण स्युः परिवर्तिताः।

कर्णः (साश्चर्यम्) - न जाने किं भाषसे कृष्ण, शठ रे विपरीतकृत्। कौरवाणां विनाशाय प्रतिभासि त्वमागतः।

कृष्णः (स्मितं विहस्य) - कौरवाणां विनाशस्तु दैवेनैव नियोजितः। न कांक्षति विनाशं ते माता भ्रात्रा तदागमः।

कर्णः - न खलु वृषषेणेन सह मे कलहः। न च मात्रा कथमप्यादिष्टः।

कृष्णः - का ते माता?

कर्णः - का मे माता ?

कृष्णः - न सा यां प्रमादेन, न तव प्रमादेन, मातरं मन्यसे।

कर्णः - यदि न मे, अथ कस्य प्रमादेन ?

कृष्णः - यस्याः सुतः प्रसूतस्त्वं, सूतस्तस्याः प्रमादतः।

कर्णः - न खलु प्रमादेन मे मातू राधायाः, सूतसम्भवः।

कृष्णः - शृणु कर्ण रहस्यं ते न राधा तव जन्मदा।

कर्णः - जानामि तत्, तयैवासीत् बाल्ये मे कथितं पुरा। किं तेन, तयैवाहं रक्षितो वर्धितस्तथा।

कृष्णः - जानीया यदि त्वं कस्याः कुक्षेः सञ्जातक्षत्रियः। निश्चितं, सूतपुत्रत्वं रोचते न क्षणाय ते।

८ का माता।

कर्णः - देवं सूर्यमुपासीनस्तेजस्वी क्षत्रियादपि, अङ्गदेशाभिषिक्तश्च सूतत्वं न स्मराम्यहम्।

कृष्णः - जनानां स्मरणं शश्वत् कर्णोऽयं सूतवंशजः, तेनैव बाधसे नित्यं, निराकुरु यदीच्छसि।

कर्णः - राधाऽधिरथपुत्रोऽहं वर्धितो जीवितस्तथा, राधेय एव युद्धेयन् गतिं क्षत्रस्य प्राप्नुयाम्।

[पुनरपि रणभूमिः। तौ प्रचलतः। दीर्घं निःश्वसिति कुन्ती। कोलाहलो न शान्तः। तयोर्गच्छतोः पार्श्वे, नातिदूरे श्रूयते अन्यः पदरवः कस्याश्चित् स्त्रियः। अस्फुटं सगद्गदं रुदती तयोर्विरुद्धया दिशा परिक्रमति सा पथम्।]

स्त्री - हा वत्स, कुत्र त्वां पश्यामि। अद्य नागतोऽसि गृहम्। नैकस्मिन्नपि दिवसे प्रमादितं त्वया। किमभवत्। पिताऽपि ते नायातः। अहं स्वयमेव निर्गता, न जाने रणभूमिम्। किमस्ति रणम्। किं तस्य प्रयोजनम्। अजानन्ती किंचिदपि अत्रागता, किं पश्यामि, किं शृणोमि। कियन्तः पुत्रा लालिताः पालिता जननीभिस्तेषां मृदि चाश्मसु पतिता विलपन्ति निःस्तब्धा वा स्वपन्ति। स्वपन्ति? कालनिद्रायाम्। किम्? किम्? केषांचित् राज्यलोभार्थम्। रे पुत्रक, अतीव बुद्धिमानपि त्वं हरिणशावक इव वागुरायामेतेषां नरमेधिनां जालेषु निपतितः। किं राज्येन। मीनानामिव नदीषु, अश्वानामिव रथ्यासु, गोवत्सानामिव गोप्रचरेषु, विहरणं युष्माकं यूनां न किं राज्यारोहणमेव? अस्तु। ननु भोग्यैव निदैवगतिः। (स्खलिता) रुद्धा गतिः। दीपिकाऽपि नष्टा। किं करोमि। (शृणोति दूरस्थं शब्दम्।) अयि भोः - एकाकिनी स्खलिताऽहं। भवत मे सहायाः।

कुन्ती - पश्य कृष्ण। अभागिनी काचिन्मादृशा विलपति। भव सहायः।

कृष्णः - यथेच्छसि। गच्छावस्तां प्रति।

[त्वरितपदरवाः श्रूयन्ते। स्त्रियोऽन्तिकं गत्वा-]

कुन्ती - उत्तिष्ठ भगिनि। नाहतां मन्ये।

स्त्री - महान् ते उपकारः।

कृष्णः - कुत्रगामिनी ?

स्त्री - पुत्रशोधाय । न तु जाने कुत्र गन्तव्यम्।

कुन्ती - तत् कथं प्राप्स्यसे तं तमसि घने।

स्त्री - प्राप्स्ये। न जाने, कथम्। प्राप्स्ये तु निश्चयेन।

कृष्णः - विश्वासो मातुः। तत् किं न प्रयासि भगिन्या सह। तस्या अपि सहचरी लभ्या।

कुन्ती - तथैव कुरु। अयं पथं दर्शयिता।

कृष्णः - पथस्तु पूर्वमेव दर्शितः। नातिदूरं ते गन्तव्यम्। द्रक्ष्यसि रथं ग्रस्तचक्रम्। रथिनं च शरविद्धम्। इदानीं तु सहचरीं लब्ध्वा नावश्यं मे गमनं त्वया सह। अन्यत् च -

कुन्ती - किमन्यत् ?

कृष्णः - न मे तदुचितं भूयात् यदि यामिन्यां दिवारिपोः संमुखं यास्ये। प्रतिगच्छामि। रणभूमिसीमान्तिके तव कृते तिष्ठामि। आगच्छ शीघ्रम्। (प्रतिगच्छति।)

[दूरगामिनः कृष्णस्य भारवाहिनः इव पदयोः संघाताः श्रूयन्ते।]

कुन्ती - स पुरुषः। स्त्रीभिर्भिन्नं तस्य मनः। अस्तु। गच्छावः।

स्त्री (विकला) - रे पुत्रक..

कुन्ती - कुतोऽस्यां प्रेतखचितभूमौ लप्स्यसे प्रत्युत्तरम्। जाने परं तु ते हृदयम्। किं स ते एक एव पुत्रः।

स्त्री - द्वयं मे पुत्रयोः। अयं देवेन दत्तः।

कुन्ती (स्वगतप्रायम्) - ममापि देवदत्त एव। सूर्यदेवेन दत्तः।

स्त्री - देवो ददाति। मनुष्यस्तन् निजं मन्यते।

कुन्ती - पुत्रकास्तु निजाङ्गादभिन्नाः, निजधृताः।

स्त्री - अयि भगिनि, जननात्प्रभृत्येव स निजाधृतः, निजाङ्गात् च भिन्नो भवति।अन्य एव स आत्मनः शरीरात्।

कुन्ती - उरसस्तु पयोधारा निबध्नन्त्यम्बया सह।

स्त्री - उरसि य आत्मनो भावा उदयन्ते, त एव भवन्ति पयोधाराः। देव-दत्तो मम सुतः। गंगाधारायां मञ्जूषैका तमानीतवती। तस्या उद्घाटने यथा हि स मया दृष्टः, प्रस्नवः सञ्जातः, प्रपात इव तस्योपरि वृष्टः।

कुन्ती (उच्चस्वरेण) - गंगायाः? मञ्जूषायाम्? किं तस्यान्तिके कवचमासीत्?

स्त्री - वत्स एव मया दृष्टः। मञ्जूषाया उत्थाय उरसः पायितः।

कुन्ती - न प्राप्तं पयसः स्वर्णपात्रम्?

स्त्री - पयो दधिभूतम्। स्वर्णपात्रे का मे रुचिः - हसतीं खेलतीं स्वर्णखनिं साक्षात् लब्ध्वा।

१० का माता।

कुन्ती (मन्दस्वरे) - ममोदरात् खाता कदाचित्। (प्रकटम्) अपि जानासि कस्य वाऽसौ सुतः।

स्त्री (खिन्नं हसति) - कस्य? कस्याः? मम। यस्यार्थं येन वाऽहं माता, स ममैव सुतः।

कुन्ती - न हि न हि। यस्या मञ्जूषा सैव माता।

स्त्री - किं मञ्जूषया। तस्य गर्भमञ्जूषाऽपि यया धृता, स्वर्णमञ्जूषायां तं प्रमुच्य मातृपदात् सा वञ्चिता।

कुन्ती - किं वाऽस्मै देवदत्ताय दत्तं त्वया धरालोके।

स्त्री - किमस्ति दातव्यं मात्रा पुत्राय - पुत्रत्वं, कुटुम्बकम्। मृदुकृतकवलैर्भोजितः, कुक्षौ निद्रायितः, बाहुभ्यां दोलायितः, नदीजलेषु स्नातः, गोवत्सैः श्वानविडालैः सह क्रीडितः, यथा तस्येष्टं तथा संवर्धितः।

कुन्ती - किं नाम भवतां कुलम् ? अस्ति वा तत् तुल्यं तस्य जन्मनाकुलेन?

स्त्री - मनुष्यकुलम्। किं जन्मनाकुलेन? न पश्यसि कथं कुलीनैर्धरणीयं मरणी कृता।

कुन्ती - (दीर्घं निःश्वसिति।)

[पुरतः प्रचलन्त्योस्तासां पदरवाः। अशनिपातस्य कर्णपुटाघातको गडगडाहटध्वनिः। ज्वलदशन्या द्योतितायां रणभूमौ ते अन्योन्ये परिष्वजत्याविव 'रक्ष देव' इत्युक्त्वा भूमितल माश्रयेते। पुनश्च उत्तिष्ठतः।]

स्त्री - पुत्रकऽ, रे पुत्रक..।

कुन्ती - अयि, दृष्टो मे स रथः। पुत्रक, त्वां मे दर्शयितुं नु नक्षत्रपातः सम्पन्नः। न-क्षत्र-पातः; नहि नहि न-क्षत्रेति मतस्य क्षत्रस्य पातः। भगिनि, गच्छामि। प्राप्ताऽहं मे पुत्राय। त्वामपि प्रापयतु देवः पुत्रान्तिके।

[कुन्ती त्वरया रथं प्रति प्रचलति।]

स्त्री - पुत्रक, किं न मां प्रतिवक्षि ? कदा कुत्र वा त्वां पश्येयम् ? अनुसरामि तामेव मम सहायिनीं भाग्यवतीमभागिनीम्। (कतिपयपदानि चलति।)

कुन्ती - ग्रस्तचक्रो रथः। शरविद्धश्च रथी। पुत्रक, आगतेयं ते माता। यथा पूर्वमेकदा आगताऽऽसम्। निशायामेव। तदेव निटिले लिखितम्। न दैवेन। दैवेन तु कन्या एव माता साकारिता। कुलधर्मेण तु बलादिव प्रवर्तिता त्वामनाकर्तुम्, अप्रकटितुम्। न

मानमहत्सु कुलेषु कानीनपुत्रा मान्याः।मान्या निर्बीजपत्युः कृते नियोगेन सम्पादिताः पुत्राः। न स्त्रियः कस्याश्चित्, कन्यायाः, बालायाः, जायाया मातुर्वा मनोभावाश्चिन्तनीयाः सन्ति कुलधर्मपालकैर्जगच्चालकैः पुरुषैः। तेनैवासीर्मया वियोजितः, कुलीनैरवमानितः अधर्मचारिभिः समायुक्तः। समाप्तं ते आयुः, समाप्ता न तु कुलधर्माः सनातनास्तव कन्यामातरमभिभाविनः। न ते मां क्षमेरन्, न याचिष्येऽपि क्षमां तेषाम्। तव तु याचनायैवात्र संप्राप्ता। क्षमस्व पुत्रक, क्षमस्व ते मातरम्। (गद्गदं निर्मुच्य तूष्णींभवति।)

स्त्री (रथचक्रसमीपम्) - पुत्रकऽ, रे पुत्रक..

कर्णः (क्षीणं, सनिःश्वासम्) - राधे..

स्त्री - पुत्रक, माऽश्रमः, समीपमायामि। (प्रबलोत्साहयुता कर्णं प्रति गन्तुमारभते।)

कुन्ती (चकिता) - स जीवति ? (कर्णस्य समीपे आस्ते।)

स्त्री (हस्तयोः कर्णमस्तकं गृहीत्वा, कर्णमुखसमीपे श्रवणमानीय) - ब्रूहि पुत्रक..

कर्णः - राधे.. अङ्के.. कृष्ण.. आह्वयत्.. राधेय.. (राधा अङ्कं ददाति।)

कुन्ती (साश्चर्यम्) - त्वं राधा ?

राधा (तां निवारयितुम्) - शृणु ..

कर्णः - राधे..सूर्ये..निलीये.. (मूर्च्छनायां गच्छति।)

कुन्ती - किमवोचत् ?

राधा - राधे मां अङ्के धारय। कृष्णो मां आह्वयत् राधेय इति। राधे, नेत्रे उन्मील्य उदयति सूर्ये निलीये।

कुन्ती - अतः किम्।

राधा - महती मूर्च्छना तस्य। सूर्योदयं यावत् तु जीवितं धारयिष्यति। तदहं तमङ्के सुप्तं धारयामि। सूर्योदये नेत्रे उन्मील्य निजदेवतायामात्मानं विमुच्यति। शीर्षं भूमौ स्थापयित्वा, युद्धारंभपूर्वं निर्गच्छामि।

कुन्ती - राधे अहमस्य जननी नाभिनालबन्धनात्। त्वया प्राप्ता मञ्जूषा मयैव प्रवाहयिता। निशायाम्। कस्यापि अदृष्टया। कुलीना भूत्वा तदेव मे भागधेयमद्यापि। नाहं द्रष्टव्या केनचित् रणभूमौ रात्रावपि, किं दिने। त्वं भाग्यवती। अकुलीना भविष्यसि तस्य सद्गतेः साक्षिणी। तवैव पुत्रः। त्वमेव माता।

[रणात् निवर्तमानायाः कुन्त्याः पदाहतिः तस्याः सगद्गदनिःश्वसितं रुदनं च श्रूयते।]

000